

Matevž Tomšič

Hannah Arendt: Izvori totalitarizma. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Claritas, 2003
705 strani (ISBN 961-6446-18-5), 15.600 SIT

prevod Zdenka Erbežnik, Patricija Fajon, Polona Glavan

Totalitarizem je nedvomno eden tistih družbenih fenomenov, ki so najbolj usodno zaznamovali zgodovino 20. stoletja, deležni pa smo ga bili – sicer za relativno kratek čas – tudi v Sloveniji. Sam pojem je tudi danes prisoten v javnem diskurzu, vendar pogosto na način, ki s samim zgodovinskim pojavom nima kaj dosti zveze, neredko pa prihaja tudi do njegove zlorabe v smislu demoniziranja političnih ali ideoloških nasprotnikov.

Da bi doumeli pravo bistvo totalitarizma in se s tem izognili omenjenim stranpotem (ali jih vsaj znali zaznati), je potrebno poznavanje njegove zgodovinske geneze in specifik, ki ga ločijo od ostalih oblik vladavine. V tem smislu je nadvse relevantno delo Hannah Arendt *Izvori totalitarizma*. Gre za eno osrednjih del politične misli 20. stoletja, ki se fenomena totalitarizma – tako nacističnega kot boljševističnega – loteva na izrazito multidisciplinaren način. Čeprav je v osnovi zgodovinsko-filozofska študija, upošteva tudi sociološko, politološko in kulturološko perspektivo. S tem se izogiba redukcionizmu, bodisi v smislu pojasnjevanja totalitarizma kot posledice ekonomskih dejavnikov, kot so npr. gospodarska kriza, pomanjkanje osnovnih dobrin, bodisi kot posledice določenih psiholoških predispozicij in osebnostnih karakteristik, npr. avtoritarne osebnosti, poslušnosti avtoriteti. Obravnava namreč najrazličnejše vrste dejavnikov, kot so demografske značilnosti (število prebivalstva), dejavniki socialne strukture (značilnosti različnih družbenih skupin), narava kapitalistične ekonomije (predvsem v zvezi s kolonialnimi vidiki gospodarstva), kulturne karakteristike (vloga ideologije, specifična mentaliteta) ter določeni institucionalni dejavniki (način politične organiziranosti).

Preden se posveti samemu totalitarizmu, se Arendtova loti analize dveh v njem povezanih fenomenov – antisemitizma in imperializma. Oba sta mu po njenem »pripravljala teren«, s tem, ko sta – vsak na svoj način – ustvarjala klimo razlikovanja in izključevanja na osnovi kolektivno pripisanih lastnosti, v katerih je postajal posameznik zgolj predstavnik določene nadindividualne entitete. Antisemitizem je predstavljal najočitnejši primer izpostavljanja določene etnične skupine kot »univerzalnega krivca«, kar je doseglo svoj mračni vrhunec v politiki nacistične »dokončne rešitve« židovskega vprašanja; medtem ko se je v imperializmu kot odrazu kolonialnega gospodovanja zahodnih velesil nad ostalim svetom razgalilo rasistično razločevanje na »civiliziran« in »neciviliziran« svet (kjer se domačinom v koloniziranem svetu ni priznavalo pravic, ki so bile uveljavljene v kolonialnih maticah).

Arendtova vidi kot ključna dejavnika vzpona totalitarizma na eni strani zlom razredne strukture, ki pomenil razpad razrednih lojalnosti, v katere je bil posameznik vpet in ki so mu dajale eksistencialno varnost, ter na drugi strani zlom nacionalne države v smislu njene nezmožnosti, da bi funkcionirala kot nosilka volje državljanov in varuhinja njihovih univerzalnih pravic. To je v razmerah, ki so jih opredeljevale katastrofične izkušnje, povezane s grozotami prve svetovne vojne in dogodkov po njej, privedlo do nastanka množične družbe kot skupka atomiziranih posameznikov, izločenih iz njenega življenja, izoliranih tako od soljudi kot od širše skupnosti, brez občutenja smisla lastnega bivanja in z nezaupanjem v stare vrednote, v stari red, s tem pa tudi v politični sistem. In ravno ti posamezniki so bili v razmerah, ko so množice vstopile v politiko in s tem postale njen relevanten dejavnik, najlažji plen totalitarnih gibanj in njihova »udarna pest« v pohodu na oblast.

Totalitarizem smatra Arendtova za zgodovinski unikum, ki se razlikuje od ostalih oblik zatiranja. Njegovo glavno značilnost vidi v totalnem nadzoru in obvladovanju družbe v skladu s postulatni utopične ideologije, ki je vseobsegajoča, kvaziznanstvena in ločena od realnosti. Ideologija, ki kot takšna vsebuje določene totalitarne nastavke, pokaže svojo pravo naravo v povezavi s totalitarnim gibanjem; v vlogi, ki igra v aparatu totalitarne nadvlade, kjer deluje na eni strani preko propagande (nasproti zunanjemu svetu) in na drugi strani preko indoktrinacije (nasproti lastnim privržencem).

Poleg ideologije je ključni element totalitarnega tipa vladavine teror. Vendar pa se glede uporabe le-tega totalitarizem bistveno razlikuje o klasičnih oblik tiranije. Te namreč uporabljajo nasilje za ohranjanje vladajočih oligarhij na oblasti, zato je tu teror največji na začetku, se pravi takrat, ko vladajoča elita šele utrjuje svojo oblast in ko je nasprotovanje največje; kasneje, ko je odpor režimu zatrt, pa se represija postopoma zmanjša. Nasprotno pa se v totalitarizmu največji teror začne takrat, ko ni več neke resne opozicije oblasti. (Do najhujše stalinistične strahovlade je denimo prišlo sredi tridesetih let prejšnjega stoletja – takrat, ko kakšnega organiziranega nasprotovanja komunistični oblasti že dolgo ni bilo več.) Tu namreč teror ne služi toliko odstranjevanju političnih nasprotnikov kot potrjevanju ideoloških postulatov. (Tako so npr. nacisti uničili inteligenco določenega zavojevanega naroda ne zato, ker bi jim nasprotovala, ampak da bi »dokazali« njegovo zaostalost – in s tem manjvrednost.) V totalitarizmu je krivda vedno »objektivna« – posameznik je preganjan zato, ker stoji na poti »logiki stvari«, logiki, ki sledi ideološkimi izhodiščem in principom. Temeljni cilj totalitarizma je namreč zatreti vsakršne individualnosti, kreativnosti, samoiniciativnosti. V takšnih razmerah je tudi izražanje podpore vladajoči ideologiji nevarno, če je preveč spontano. Pogoste žrtve terorja so bili ravno tisti, ki so preveč verjeli v takšno ideologijo. Kar zahteva totalitarizem, ni »verniki ideologije«, ampak posameznik brez prepričanja, kot brezpogojno poslušno orodje oblasti.

Vendar pa se, kot pravi Arendtova, v totalitarizmu spremeni tudi sama narava oblasti. Ne gre namreč za uveljavljanje in vzdrževanje neke konkretne oligarhije na oblasti in uveljavljanje njenih interesov. Cilj predstavlja samo gibanje kot nosilec ideološko konstruirane razvojne logike. Posledica tega je netransparenten ustroj oblasti, saj totalitarizem nasprotuje vsakršni trdno strukturirani obliki oblasti, ki bi lahko privedla do oblikovanja skupin s lastno identiteto. (Znano je, da je dal Stalin odstraniti vsakogar, ki se je štel za del vladajoče elite.) To vodi v neučinkovitost takšne vladavine, kar je povezano z zanemarjanjem utilitarnih ciljev, ki so podrejeni omenjeni ideološki logiki. Čeprav glede tega Arendtova nekoliko pretirava, saj premalo upošteva določene zunanje okoliščine, kot je npr. vojna, ki vsaj v določeni meri silijo vsako oblast k povečevanju učinkovitosti (tako je bila vojska nacistične Nemčije izredno učinkovita, pa tudi sovjetska vojska je postala takšna), pa vseeno drži, da je ta nestabilnost sistema v končni fazi pripeljala do propada totalitarne ureditve, ki ni ne v nacističnem ne v stalinističnem primeru uspela preživeti svojega voditelja (ta je v odsotnosti urejene strukture oblasti predstavljal edino trdno točko, zato je z njegovim odhodom nujno prišlo do sesutja).

Kot rečeno, Arendtova navaja dve zgodovinski pojavniki obliki totalitarizma – nacizem in boljševizem. Pri tem ji niso pomembni njegovi ideološko deklarirani cilji in vrednote, ampak sami principi obvladovanja in podrejanja. Potem, ko pride totalitarizem do oblasti, namreč postane tudi sama izvorna ideja manj pomembna. Torej je tisto, kar je bistveno, sama logika stvari oziroma sama dinamika gibanja. Ob tem jasno izpostavlja razlike v karakterju posameznih »levih« in »desnih« nedemokratskih režimov. Tako je bil italijanski fašizem (kateremu se običajno pripisuje ideološko sorodnost z nacizmom) v svojem bistvu enopartijska diktatura, medtem ko je komunizem postal totalitarne šele pod Stalinom. Po Stalinovi smrti je prišlo do popuščenja nadzora na družbo in zmanjševanja njene ideološke mobilizacije, tako da so nekateri politični teoretiki (Rose, Linz in Stepan) te režime poimenovali za »post-totalitarne«, kasneje pa je ponekod (na Madžarskem in v Sloveniji) šel razvoj v smer relativno liberalne enopartijske diktature.

Glavna vrednost dela Hannah Arendt je, da ob tem, ko razgrinja proticivilizacijsko naravo totalitarizma, ki je s svojo težnjo po popolnem predrugachenju sveta skušal spodkopati same njene temelje, opozarja na pomen aktivnega državljskega angažmaja in družbene inkluzivnosti, kajti le družba, ki se je sposobna uspešno soočati s političnimi, socialnimi in ekonomskimi problemi in krivicami, je imuna pred klicami totalitarizma. V tem smislu pomeni tudi implicitno kritiko (ultra)liberalističnih pogledov na družbo in položaj posameznika v njej, saj dokazuje, da lahko skrajna individualiziranost (v smislu atomiziranosti posameznikov) predstavlja podlago radikalnega kolektivizma in s tem izgube svobode.

Tomaž Boh

Donatella Della Porta: Temelji politične znanosti. Ljubljana: Sophia, 2003
277 strani (ISBN 961-6294-50-4), 4.991 SIT

prevod Marjan Sedmak, spremna beseda Igor Lukšič

Pri založbi Sophia je izšel prevod knjige Donatelle Della Porte *Introduzione alla scienza politica* ali po slovensko *Temelji politične znanosti*. V delu avtorica prinaša pregled razvoja politične znanosti ter temeljnih politoloških konceptov. Kljub temu, da je namen knjige predstaviti teme, ki so najpomembnejše za razumevanje politike v sodobnih demokratičnih ureditvah, se avtorica ni »odpovedala« klasikom politične znanosti, ki jih je predstavila tako poglobljeno, kot je dopuščal koncept knjige.

Uvodno poglavje avtorica posveča miselni povezavi med politiko in znanostjo. Jasno ločevanje od drugih znanosti ter kolikor je mogoče enoznačno opredeljevanje ključnih pojmov, kot so npr. država, oblast, politični sistem in podobno, so ključni za pravilno razumevanje politične znanosti. Predmet preučevanja politične znanosti je politika, predvsem v luči stvarnih procesov, in mnogo manj v smislu formalno-pravnih pravil. Politično znanost avtorica opredeljuje kot: »študij ali raziskovanje različnih plati politične stvarnosti z metodologijo empiričnih znanosti v prizadevanju, da bi to stvarnost kar se da celovito razložili« (str. 4). Nadaljevanje poglavja je posvečeno opredelitvi predmeta preučevanja. Kratek oris razvoja pojmovanja politične znanosti se konča z izpostavitvijo štirih točk, ki so pomembne za politično znanost. Vprašanja *kdo, kje, kako in zakaj* so tista vprašanja, ki omogočajo razumevanje značilnosti političnega vedenja, kljub temu, da se je potrebno že na začetku odpovedati idealu enotnega, za vse sprejemljivega odgovora nanje. Znotraj širokega polja preučevanja, se kot ključna elementa, katerima politična znanost posveča največ pozornosti, nahajata *moč* in *država*. Prva je rezultat vsakokratnih odnosov v družbi, tudi slednja pa se je skozi zgodovino spreminjala, tako da kljub navidezni enostavnosti pojma ni mogoče opredeliti popolnoma nedvoumno. Njegov osnovni namen je poimenovati teritorialno združbo, katere atributi so po Webrovi opredelitvi teritorialnost zapovedovanja oziroma centralizacija odločitev, monopol nad legitimno silo in brezosebnost zapovedovanja (str. 8). Nacionalna država, država blaginja in država načrtovanja so nekatere izmed oblik države, ki jih avtorica podrobneje predstavi, saj so ravno te odločilno vplivale na podobo sodobnih demokratičnih držav. V času, ko se zdi, da se spreminja odnos nacionalne države do njenega zunanje okolja pa vse bolj prihaja v ospredje »*multilevel governance*«, ki se odraža v kompleksnem vzajemnem učinkovanju različnih dejavnikov ne samo v sistemu znotraj države, marveč tudi v sistemih tako na lokalni kot na nadnacionalni ravni, kar je še posebej značilno za delovanje v EU (str. 11).